

Sebastian Wojciechowski, *Terroryzm na początku XXI wieku. Pojęcie, istota i przyczyny zjawiska*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz–Poznań 2011, ss. 302.

Zjawisko terroryzmu istnieje od czasów starożytnych. Terroryzmem posługiwali się Rzymianie, używano go podczas podbojów kolonialnych, Wiosny Ludów, rewolucji francuskiej i rosyjskiej, a także podczas I i II wojen światowych. Eskalacja zjawiska na skalę międzynarodową, globalną przypadła na czasy współczesne, tj. początek XXI wieku. Punktem kulminacyjnym były zamachy islamskich ekstremistów w amerykańskich aglomeracjach – Nowym Jorku oraz Waszyngtonie 11 września 2001 roku.

W nielicznych opracowaniach na temat terroryzmu traktowano problematykę badawczą wyjaśniającą terminologię związaną z terroryzmem, trudnościami w jej scharakteryzowaniu oraz usystematyzowaniu zbyt wąsko; opracowania dotyczyły wybranych elementów zagadnienia jak analiza konkretnych przypadków czy funkcjonowania organizacji terrorystycznych lub miały charakter publicystyczno-faktograficzny. Zjawisko to cały czas ewoluje, więc w starszych opracowaniach nie uwzględniono obecnej specyfiki problemu. Po 11 września 2001 roku zaczęło się pojawiać wiele prac, rozpraw i dysertacji traktujących o terroryzmie, jednak w dalszym ciągu brakowało kompleksowych opracowań, w których ukazano by problematykę związaną z terminologią pojęciową, zawierających istotę oraz cechy, a także interpretujących zjawisko w ramach systemu i oddziałujących na siebie wzajemnie czynników oraz zmiennych. W wielu publikacjach powielano schematy zawarte w innych pozycjach, w dalszym ciągu skupiając się na jednorowym podejściu do problematyki.

Zbadaniem i opisaniem zjawiska terroryzmu, aspektów teoretycznych, wieloaspektowości i interferencyjności w sposób systemo-

wy zajął się polski naukowiec, pracownik Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz Instytutu Zachodniego w Poznaniu profesor Sebastian Wojciechowski w pracy zatytułowanej *Terroryzm na początku XXI wieku. Pojęcie, istota i przyczyny zjawiska*. W kompleksowy sposób przedstawia on rozważania na temat koncepcji teoretycznych, w precyzyjny i przejrzysty sposób prezentuje zawarte koncepcje używając problematyczno-chronologicznych ram dysertacji. Recenzowana książka jest zbiorem starannie opracowanych zagadnień związanych z pojęciem, istotą i przyczyną terroryzmu oraz interferencyjnością zjawiska. W głównym kontekście cezura czasowa opracowania obejmuje XXI wiek, jednak dokonując analizy poszczególnych zagadnień, jak geneza zjawiska, „przyjmuje wcześniejsze ramy czasowe. Praca składa się ze *Wstępu*, *Części pierwszej* dotyczącej zakresu i charakteru współczesnego terroryzmu, *Części drugiej*, w której skupiono się na analizie przyczyn zjawiska i z *Podsumowania – próby syntezy* omówionej w lekturze interferencyjności terroryzmu, który jest nowatorską metodologią badań przyczyn zjawiska terroryzmu opracowaną przez Autora.

W części pierwszej rozpatrzono genezę oraz eskalację terroryzmu, opisano poszczególne etapy kształtowania zjawiska, elementy składowe, cechy i mechanizmy. Terroryzm przedstawiony został jako system różnorodnych czynników wpływających na przyczyny jego zaistnienia, korelacje bodźców oraz mechanizmów powiązanych ze zjawiskiem a także skutków, które mogą powodować dalszą eskalację problemu lub jego zmniejszenie. Jest to siatka oddziaływania różnych elementów i mechanizmów wzajemnie na siebie

wpływających, oddziałujących i uzupełniających się nawzajem. W opracowaniu zostały wskazane elementy składowe oraz funkcje dezintegrujące i integrujące składające się na terroryzm oraz zostały one zanalizowane, a także rozpatruje się zjawisko na tle innych zjawisk dezintegrujących. Zwraca się uwagę na ewolucję terroryzmu i umiejętność jego dostosowywania się do zmieniających się realiów, w szczególności globalizacji. Zauważa się, że usystematyzowana wiedza oraz nauka o terroryzmie mogą skuteczniej pomóc w zwalczaniu problemu. Ukazana została geneza zjawiska, a także interakcje zachodzące pomiędzy różnymi elementami składowymi. Zaprezentowane zostały główne motywy oraz źródła działalności organizacji terrorystycznych. Przyczyny zjawiska zostały przedstawione na tle innych zjawisk dezintegrujących, jak separatyzm czy fundamentalizm, a także w kontekście ideologii (politycznych, ekonomicznych, etnicznych, religijnych) i uwarunkowań społecznych. Badaniem poddane zostały interferencje przyczynowo-skutkowe, czasowe oraz przedmiotowe. Wskazuje się także na pozytywne aspekty terroryzmu, jak np. obalenie tyraństwa czy funkcje integrujące. Autor bada problematykę wykorzystując koncepcję triady terrorystycznej, w której zawierają się trzy główne typy determinantów, a mianowicie sferę idei, źródła ekonomiczno-społeczne oraz przyczyny psychologiczne.

Przytoczone metody badawcze, jakimi posłużył się Autor, zgłębiając problematykę obejmującą: analizę i syntezę, abstrahowanie oraz indukcję i dedukcję, a także behawioralną metodę wyjaśnienia zagadnienia oraz systemowe podejście do całości problemu. Zastosowana została konstrukcja problematyczno-chronologiczna. Monografia opiera się na dogłębnym zbadaniu elementów składowych zjawiska, ich wzajemnych korelacji oraz interferencji, a także sfery przyczynowo-skutkowej.

W pracy wyjaśniono problematykę związaną z trudnościami z usystematyzowaniem

pojęciowym oraz teoretycznym zjawiska. Problem ten pojawia się jednak w wielu opracowaniach. Praca zawiera wiele ciekawostek, które uzupełniają jej treść, przeplatając się z rozważaniami *stricte* naukowymi. Autor nie powiela po raz kolejny schematów opisujących to zjawisko, a w nowatorski sposób ukazuje je czytelnikowi, prezentując spójnie i przejrzysto przytoczone kwestie. Optymalnie został dobrany sposób opisywania wszelkich aspektów związanych z terroryzmem. Czytając wydaje się, że w lekturze zawarto wszelkie potrzebne informacje, ale jak wskazuje Autor, dogłębsze zbadanie omówionych aspektów wymagałoby odrębnych opracowań dla każdego z nich, bowiem jest to zbyt obszerne pole działania. Opisując genezę terroryzmu nie powiela jednej, starej koncepcji, tylko przedstawia wiele różnych opisów innych autorów.

W kwestii terminologicznej wskazuje się na zmiany, jakie ewoluowały wraz z terminami terror i terroryzm, od oznaczającego nieodwzowne narzędzie w walce o „wprowadzenie porządku” w okresie rewolucji francuskiej, przez represje stosowane przez państwa wobec obywateli, po narzędzie wykorzystywane przez ugrupowania zamachowców dążących do realizacji określonych celów.

Wprowadza się rozróżnienie pomiędzy terminami terror a terroryzm oraz pojęć pokrewnych, jak przemoc, działalność przestępcza, przemoc kryminalna, czystki etniczne, wojna, powstanie. Terroryzmem nazywa się określoną ideologię wymierzoną z reguły „w górę”, a więc przeciwko władzy, a terrorem przemoc stosowaną „w dół”, czyli silnych organów (np. państwo) wobec np. obywateli. Wskazuje się na problemy, które przyczyniają się do trudności w odpowiednim sformułowaniu konkretnej definicji, a także na nadużywanie pojęć „terroryzm”, „akt terrorystyczny”, „polityka terroru”, „ekstremizm”, „radikalizm”. Kłopotów dostarcza także ewolucja pojęcia, jak również jego względność, ponieważ jak stwierdza przytoczony B. Jenkins to, co nazywa się terroryz-

mem, wydaje się *zależać od punktu widzenia* (s. 44). Słusznie więc w dalszej części stwierdzono, iż ruchy „wyzwoleńcze” są przez ich przeciwników określane mianem terrorystycznych. Konkludując stwierdza się, iż jest to pojęcie zbyt obszerne, aby jednoznacznie je określić i sformułować. Wskazuje się także na potrzebę stworzenia uniwersalnej definicji terroryzmu, aby móc uruchomić efektywne mechanizmy oraz strategie zapobiegania zjawisku, a także z powodów formalnoprawnych.

Zaprezentowane zostały różne sposoby definiowania terroryzmu oraz prace z tego zakresu, zaczynając od Ligi Narodów przez ONZ i Komitetu ds. Międzynarodowego Terroryzmu (KDMT), Rady Bezpieczeństwa ONZ, Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości, Rady Gospodarczo-Społecznej, a także innych organizacji międzynarodowych jak Organizacja Międzynarodowa Lotnictwa Cywilnego (ICAO), Międzynarodowa Organizacja Morska (IMO), Organizacja Państw Amerykańskich (OPA), Liga Państw Arabskich (LPA), Rada Europy, NATO czy Unia Europejska, z których żadne nie wypracowało uniwersalnej terminologii. Pojęcie terroryzmu zostało przedstawione także w świetle regulacji prawnych różnych państw (Wielkiej Brytanii, Rosji, Francji, Niemiec, Stanów Zjednoczonych Ameryki, Polski). Następnie podmiotami uwzględnionymi w opracowaniu, które podejmują próbę zdefiniowania terroryzmu są ośrodki naukowe jak np. amerykański RAND Corporation, CATO Institute oraz na podstawie słowników: *Słownik Oxfordzki*, *Słownik języka polskiego*; encyklopedii: *Encyklopedia PWN*, *Encyklopedia politologii czy Leksykonu historii XX wieku*, a także w opracowaniach naukowców, których definicje są najczęściej przytaczane w literaturze naukowej i popularnonaukowej. Są to B. Jenkins, P. Wilkinson, B. Hoffman, A. Schmid, I. Cronin, R. Schultz, a wśród Polaków A. Bernard, M. Madej, B. Bolechów, A. Wejkszner, K. Karolczak, Cz. Mojsiewicz, K. Liedel oraz Z. Galicki i E. Osmańczyk,

których definicje posiadają wyraźny charakter prawny. Podsumowaniem dywagacji nad problematyką związaną ze zdefiniowaniem pojęcia jest autorska definicja terroryzmu.

W dalszej części monografii zostały zaprezentowane klasyfikacje definicji terroryzmu oparte na różnych czynnikach (terrorysta, ofiara, środowisko, środki, ideologia, motywacje, cele), definicje generalne, cząstkowe i mieszane. Wskazuje się także na potrzebę wprowadzenia poniższej typologii, zawierającej cztery elementy służące wyróżnieniu sposobu zdefiniowania pojęcia terroryzmu: opisowe (wyjaśniają w bezpośredni sposób terroryzm), cząstkowe (definiowane są pojedyncze elementy), rodzajowe (jeden lub kilka wybranych typów terroryzmu), enumeratywne (uwpuklające najważniejsze cechy terroryzmu, na ogół jednak bez ukazania korelacji pomiędzy nimi). Przytoczone zostały różne metody definiowania terroryzmu, wyznaczniki wskazujące na działania terrorystyczne, elementy i formy działania terrorystów, a także czynniki i grupy czynników charakteryzujących zjawisko terroryzmu. Zaliczyć do nich można sferę ideową, wartości społeczno-kulturowe, aktywność państwa i podmiotów niepaństwowych, użycie siły i/lub przemocy, fanatyzm, strach, możliwość nagłośnienia sprawy, motywy i cele terrorystów, charakter działalności. Dokonano także analizy pojęciowej na podstawie zebranych definicji w formie zestawienia tabelarycznego. W celu uporządkowania i wskazania „fundamentu” terroryzmu, przedstawiono pięć kluczowych pytań: kto, jak, dlaczego, kto/co był/było celem, kogo lub czego przejaw terroryzmu dotyczył; z jakim skutkiem? Powyższych pięć pytań zostało potraktowanych jako istota pojęcia zjawiska terroryzmu.

Przedstawiając cechy terroryzmu podchodzi się do zagadnienia, rozpatrując je jako system składający się z szeregu elementów składowych oraz zachodzących pomiędzy nimi relacji. System ten posiada wejścia i wyjścia w postaci czynników na niego wpływających. Może to być np. otoczenie

jak organizacja terrorystyczna lub szerzej – państwo i/lub system polityczny wpływające na jednostkę – terrorystę i odwrotnie, terrorysta oddziałuje na otoczenie – państwo, organizację lub np. społeczeństwo. Interakcje przybierają różne formy, zależne od czasu (ewolucja terroryzmu), przyczyn, celów, geopolityki. Cechą istotną, warunkiem *sine qua non* terrorystów jest przemoc (lub groźba jej użycia) tak, aby poruszyć jak największe masy, zszokować i je przerazić. Cechy działalności terrorystycznej obejmują aspekty związane z zagrożeniem życia, zdrowia, mienia i zastraszeniem, demonstracją siły, legitymizacją własnych działań. Kolejną ważną cechą terroryzmu są jego asymetryczność, mnogość i ewolucyjność.

Określając typologię terroryzmu ponownie zwraca się uwagę na mnogość, różnorodność oraz niedoskonałość istniejących form i kryteriów. Posiadają one wiele zmiennych i odmienne punkty odniesienia, które także są różne (podmiot, motyw, np. religijny, nacjonalistyczny, ekologiczny, separatystyczny, rewolucyjny; cel, sposób, miejsce, otoczenie/czas, środki, skutki). Zwraca się uwagę na problem ujednoczenia sklasyfikowania zjawiska i jego nieziszczalność. Trudności w usystematyzowaniu dostarcza też często nieracjonalne, kierowane emocjami zachowania zaangażowanych. Ponadto terroryzm jest powiązany z wieloma różnego rodzaju zjawiskami i procesami, takimi jak globalizacja, system międzynarodowy, bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe czy inne tendencje dezintegrujące.

Podsumowując część pierwszą zwraca się uwagę na potrzebę stworzenia uniwersalnej definicji, a także na dokładne poznanie mechanizmów działania terroryzmu, jak również jego istot, przyczyn i form. Ze względu na złożoność i wieloaspektowość za zasadne uznaje się stworzenie (wyodrębnienie) osobnej dyscypliny naukowej poświęconej badaniom nad terroryzmem. W celu dogłębnego zbadania zjawiska, zaprezentowana została interferencyjna koncepcja współczesnego

terroryzmu. Zakłada ona m.in. rozpatrywanie owego zjawiska na podstawie czterech aspektów: elementów składowych i ich interakcji, wpływających na nie czynników i analizowany obszar. Zawiera także trzy kluczowe płaszczyzny analizy: interferencję przyczynowo-skutkową, interferencję zakresową i interferencję przedmiotową. Wskazuje się, iż ta metoda ma charakter uniwersalny i posłużyć może do analizy i prognozy terroryzmu, ale również innych podobnych zjawisk, jak separatyzm, fundamentalizm czy nacjonalizm.

We wprowadzeniu do części drugiej, zwraca się uwagę na złożoność problemu oraz na niepełne i niedoskonałe opracowania nad studiami związane z problematyką, w których wybiórczo bazuje się z reguły na głównych przesłankach, a także podchodzi się do tematu w sposób emocjonalny, a w konsekwencji subiektywny. Charakteryzując terroryzm podkreśla się, że tworzy on tzw. system naczyń połączonych. Istnieje grupa wielu czynników determinujących zjawisko (np. konflikty wszelakiego rodzaju, niesprawiedliwość, rywalizacja, nastroje rewolucyjne, religie, ideologie) lub inne kryteria, jak ekonomia, polityka, kultura, psychologia czy kryteria społeczne. Ważną rolę odgrywa motywacja i chęć: zdobycia władzy, poprawy statusu społecznego, pozyskania nagród, zmiany sytuacji; związki tożsamościowe z otoczeniem, przynależności. Wskazane zostały również czynniki pośrednie, jak recesja, globalizacja, media, rozbudzanie świadomości politycznej. Wśród czynników determinujących działania terrorystyczne zostały wymienione także uwarunkowania społeczno-ekonomiczne, czynniki historyczno-polityczne, wyznaczniki socjologiczne oraz uwarunkowania psychologiczne. Opisując powyższe, Autor odwołuje się do prac innych naukowców jak: P. Wilkinson, A. Bernard, C. Sterling, L. Szmidt, M. Crenshaw, J. Horgan, B. Bolechów, M. Madej, F. Gołembski, A. Wejkszner.

W próbie usystematyzowania przyczyn terroryzmu wprowadza się podział na następujące kategorie:

- uwarunkowania terytorialno-etniczne – na ilość niecałych dwustu państw istniejących na świecie przypada około 3,5 tysiąca narodów, czyli niecałe 6% ludności posiada własną państwowość;
- aspekty religijno-kulturowe – odsetek aktów terrorystycznych wykonywanych w imię religii systematycznie wzrasta i obecnie wynosi ok. 50% wszystkich zamachów;
- uwarunkowania ekonomiczno-społeczne – ubóstwo jako czynnik determinujący niebezpieczne zachowania;
- przyczyny historyczno-polityczne – animozje powstałe na gruncie historycznym mogą generować radykalne postawy;
- psychologiczne źródła terroryzmu – nienawiść, poczucie zagrożenia, krzywda, zemsta;
- inne przyczyny – działania liderów politycznych, efekt domina (eskalacja zjawiska terroryzmu – chęć zemsty), zwiększające się migracje i napływ ludności odmiennej kulturowo, rola mediów, dzięki którym terroryzm nabiera roli międzynarodowej, a uczucie strachu i przerażenia zwiększane jest na skalę masową oraz globalizacja.

Przybliżone zostały także inne sposoby klasyfikacji przyczyn terroryzmu, jak: powody proste i złożone; uwarunkowania historyczne, społeczne, polityczne i kulturowe oraz bezpośrednie, czyli motywacje, czynniki grupowe, ideologiczne i organizacyjne. Inny typ klasyfikacji przyczyn opiera się na podziale na cztery kategorie: przyczyny strukturalne, tzw. przyspieszacze, przyczyny motywacyjne, zapalniki-detonatory. Przedstawione zostały ponadto inne klasyfikacje przyczyn oparte na badaniach m.in. A. Marsella, T. Björgera, A. Cronina oraz na podstawie *Encyklopedii terroryzmu*.

Przedstawione zintegrowane typologie źródeł terroryzmu zostały usystematyzowane na podstawie modelu grupującego cztery klasyfikacje obejmującego czas i zakres wystę-

powania, przyczyny i ich dynamikę. Alternatywnym rozwiązaniem może być interferencyjny model przyczyn terroryzmu opierający się na założeniu przenikania, interakcji wielu czynników jako systemu – całej siatki powiązań. W ramach tej koncepcji uwzględniony został podział przyczyn na trzy grupy – powodowane ideologiami (sfera serca), uwarunkowaniami ekonomiczno-społecznymi (sfera ciała) i aspektami psychicznymi (sfera umysłu) tworzącymi kumulatywnie tzw. koncepcję triady terrorystycznej motywacji. Do przyczyn ideologicznych uwzględnione zostały takie czynniki jak problem samostanowienia, separatyzm, konflikty etniczne, nacjonalizm, rasizm, antysemityzm, szowinizm i ksenofobia, fundamentalizm religijny, ale także samo zjawisko terroryzmu zostało zaliczone jako ideologia służąca realizacji założonych celów.

Uwarunkowania ekonomiczno-społeczne obejmują m.in. ubóstwo, kryzysy i konflikty, poziom PKB, zjawisko uchodźstwa, średnia długość życia, wysokość zadłużenia państw. Poruszając ten aspekt wskazuje się na konieczność zaistnienia powyższych, aby wygenerować zjawisko terroryzmu, ponieważ część terrorystów jest dobrze sytuowana finansowo i wykształcona, a przeprowadzenie zamachu terrorystycznego pozostaje operacją trudną logistycznie i wymagającą znacznych nakładów finansowych. Jednak jak twierdzi przytoczony R. Cooleat, terroryzm nie wynika z biedy a ze społecznej traumy będącej następstwem marginalizacji (s. 172).

Trzecim aspektem triady terrorystycznej są uwarunkowania psychologiczne. Do czynników występujących wśród nich zaliczono strach, skrajny pesymizm, poczucie światopoglądowej „pustki” (np. świat po zakończeniu zimnej wojny) i potrzebę przynależności, poczucie krzywdy, nierówności, zagrożenia i braku bezpieczeństwa, wrogość, traumę, skłonności do agresji. Zaprezentowany został podział teorii odwołujących się do psychiki człowieka i tłumaczący terrorystyczne zachowania, a także inne koncepcje interpre-

tujące przyczyny, przejawy i skutki tych zachowań. Zaznacza się, iż powyższe nie stanowią wyłącznych determinantów prowadzących do zachowań terrorystycznych czy eskalacji zjawiska, ale zwracają uwagę na ich mnogość i różnorodność. Aby bliżej poznać elementy składające się na przyczyny terroryzmu, ważne jest poznanie i rozpatrzenie wpływających czynników i zbadanie zachodzących pomiędzy nimi interakcji. Przedstawiony w części drugiej interferencyjny model terroryzmu i wynikająca z niego koncepcja triady terrorystycznej scharakteryzowane zostały jako jeden ze sposobów rozpatrywania terroryzmu oraz jako autorska próba usystematyzowania przyczyn zjawiska.

W podsumowaniu opracowania dokonana została próba syntezy interferencyjności terroryzmu. Zwraca się uwagę na kluczowe kwestie jej dotyczące, m.in.: rozróżnienie terroryzmu lokalnego od globalnego, korelacja przyczyn oraz skutków, asymetryczny i sieciowy charakter terroryzmu oraz jego ewolucja, globalizacja, media, wybór taktyki i strategii, rozwój technologiczny, motywy. W ramach tej koncepcji ponownie wskazuje się na dezintegrujące, ale i integrujące funkcje terroryzmu, a także na korelacje z otoczeniem, które określone zostało jako otoczenie systemu terrorystycznego. Wskazuje się również na interferencję tych procesów z działaniami poszerzania zasięgu działania organizacji terrorystycznych i tworzenia ponadnarodowych struktur. Częścią koncepcji interferencyjnej jest także mechanizm kształtowania się terroryzmu, który cechuje się dynamiką i złożonością, a determinowany jest przez czynniki zewnętrzne i wewnętrzne. Istotnym podmiotem terroryzmu jest organizacja terrorystyczna, która wchodzi w interakcje z otoczeniem i jest determinowana czynnikami zewnętrznymi i wewnętrznymi, stanowiąc w ten sposób kolejny aspekt interferencyjności.

Zjawisko terroryzmu oddziałuje na szereg procesów i mechanizmów społecznych od jednostek po działalność międzynarodową, wpływa na dezintegrację i destabilizację, będąc przyczyną, jak i skutkiem tych procesów. Aby móc przeciwdziałać zagrożeniu zaprezentowano koncepcję kontr-antyterroryzmu, składającego się z podstawowych elementów takich jak zapobieganie, zwalczanie, ochrona, reagowanie czy prognozowanie tego zjawiska. Realizacja wyżej przedstawionych elementów jest trudnym do osiągnięcia zadaniem z powodu złożoności problemu. Pomóc może pełniejsze poznanie przyczyn zjawiska, jego istoty oraz specyfiki, w czym pomaga omówiona lektura i przedstawiona w niej interferencyjna koncepcja terroryzmu.

W ogólnej refleksji nad książką, należy podkreślić, że autorski, nowatorski sposób usystematyzowania przyczyn terroryzmu, szerokie podejście do problemu interferencyjności i wynikająca z niego koncepcja triady terrorystycznej zasługują na bardzo wysoką ocenę. Jako innowacyjny sposób badawczy, posłużyć może do dalszych badań nad problematyką procesów dezintegrujących, przede wszystkim terroryzmu, ale i innych zjawisk, jak nacjonalizm, separatyzm czy fundamentalizm. Wysoka ocena recenzowanej książki podyktowana jest również odwołaniami Autora do dorobku naukowego wielu naukowców z całego świata, którymi przesyczone jest opracowanie. Sebastian Wojciechowski w umiejętny sposób połączył dostępne materiały naukowe z własną wiedzą i doświadczeniem, tworząc nowy wkład w dziedzinie badań nad terroryzmem. Wzbogaca on wiedzę o najnowszą metodologię badawczą zapewniając kontakt z nowatorskimi osiągnięciami naukowymi.

Wojciech STANKIEWICZ

Olsztyn